

KAFKASYA'NIN KÜLTÜR JEOPOLİTİĞİ VE TÜRK DÜNYASI

Doç. Dr. Ruhi ERSOY*

ÖZ

Kafkasya sahip olduğu kültürel çeşitlik ve doğal kaynakları itibarıyla dünya jeopolitiğinin önemli coğrafi bölgelerinden biridir. Tarih boyunca Türk kültür havzasının farklı toplumlar ve kültürler ile bir arada yaşama örneğine de modellik yapmıştır. İslam'ın bu coğrafya gelmesi Kafkasya'nın kültür jeopolitiğine bambaşka bir anlam katmıştır. Dünyanın birçok bölgesinde çatışmaların devam ettiği, aşırılıkların yükseldiği bir zaman diliminde Kafkasya'nın kültürel ve toplumsal diyalogu bölgedeki barışın sürekliliği açısından daha da önem kazanmıştır. Bu çalışmada Kafkasya'nın kültür politikası bağlamında Türk dünyasının işbirliği imkânları yeniden ele alınacaktır. Türk dünyası için yapılması gereken birincisi dil birliği, ikincisi ortak bir dünya kurmak için gerekli olan inanç ve akide birliği ve üçüncüsü güvenlik. Bir ortak dünya tasavvurundan bahsetmek için ortak bir kültür dünyasını inşa edilmelidir. Bunun için de Felsefeden Tasavvufa, Matematikten Tıbbı, Siyasetten güvenliğe ilim ve düşün hayatımızın ortak metinlerini ve kurucu ilkelerini oluşturmamız gerekiyor.

S.S.C.B.'nin dağılmasından sonra dünyanın en önemli cazibe merkezlerinden biri haline gelmeye başlayan Orta Asya, Avrasyacı hegemonya teorilerinin en popüler nesnesi haline gelmiştir. Orta Asya üzerindeki güç mücadeleleri, son iki yüzyılda birçok jeopolitik kuramın keştiği ana konulardan biridir. Jeopolitiğin kurucusu olarak kabul edilen Sir Halford J. Mackinder, merkezi bölge (Heartland) olarak adlandırdığı Türkistan'dan Z. Brzezinski Ortadoğu, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarına ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını içinde bulunduran coğrafi bölgeyi Avrasya'nın çatışma alanı olarak tanımlamasına kadar birçok jeopolitik tasarıma konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kafkaslar, Kültürel Jeopolitik, Türk Dünyası

THE CULTURAL GEOPOLITICS OF THE CAUCASUS AND THE TURKISH WORLD

ABSTRACT

With its cultural diversity and natural resources, the Caucasus is one of the important geographical locations of global geopolitics. It has been a model in the Turkic world for the cohabitation of different cultures and ethnicities. The arrival of Islam has given a new meaning to this region's geopolitics. In a time when extremism is progressing in many parts of the world, the pluralism and dialogue of the Caucasus has made it more important for the region. This study will explore ways of cooperation in the Turkic world in the context of cultural politics in the Caucasus. The first one to be done for the Turkish world is the unity of language, the second is the unity of belief and cohesion and the third one that is necessary to establish a common world. A common world of culture should be built to talk about the idea of a common world. For this reason, we need to create common texts and founding principles of philosophy, Sufism, Tibba, Politics, security, and thought.

After the collapse of S.S.C.B., Central Asia has become one of the world's most important attractions, becoming the most popular object of Eurasian hegemony theories. The power struggles over Central Asia are one of the main issues at the intersection of many geopolitical theories in the last two centuries. Sir Halford J. Mackinder, who is considered to be the founder of geopolitics, called Z. Brzezinski from Turkestan to the Middle East, the Caspian

*Hacı Bayramı Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü,
rersoym@gazi.edu.tr, ORCID NO:0000-0001-5622-6509

Basin and Central Asia energy resources, which he named the central region (Heartland) has been the subject of many geopolitical designs.

Keywords: Caucasus, Cultural Geopolitics, Turkish World

I. Giriş

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar devam eden dağlık bölgeye Kafkasya denmektedir. Kafkas veya Kafkasya adı, ilk defa M.Ö. VI.-V. yüzyılda yaşamış Yunan yazarlarından Aiskhylos'un yazdığı "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence adlı" eserinde "Kavkasos" dağı şeklinde geçmektedir (Kırzioğlu 1993: XV). 479 yıllarında da kelimenin Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı aktarılmaktadır. Bununla beraber halen Dağıstan'ın Sarnur nehri vadisindeki yalçın bir tepe üzerinde mevcut bir köy Kafkas ismiyle anılmaktadır (Gökçe 1979: 3). Kuzeyde Don ve Volga Nehirleri'nin birbirine yaklaşan güney kısımları, güneyde Aras Nehrinin aşağı kesimleri, doğuda Hazar Denizi ve batıda Azak Denizi ve Karadeniz, Kafkasya'nın doğal sınırlarını oluşturur.

Kafkasya, jeopolitik yönden Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasına girmiş olan ve 5000 km uzunluğunda bulunan Akdeniz, Ege Denizi, Boğazlar ve Marmara Denizi, Karadeniz, Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin vücuda getirdikleri bir su koridorunun ucundadır. Aynı zamanda Hazar Denizi vasıtasıyla da doğuya ve Orta Asya'ya bağlanmış bir vaziyettedir. Tarihte Büyük devletler için bölge daima önemli görünmüştür. Bu devletler, sınırlarını tabi bir barikat olan Kafkasya Dağlarına dayandırmak isteyerek kendilerini emniyet altına almayı planlamıştır.

Kafkasya bölgesi farklı dil ve etnik yapıdan birçok topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Eski Arap coğrafyacılarının "Cebel-ül Elsan" = Diller Dağı adını verdiği Kafkaslar da, birbirinden farklı yüzlerce dil konuşulmaktadır. Dil bakımından bu kadar farklılık gösteren Kafkasya halkları asırlar boyunca süren ortak kaderi paylaşma, komşuluk ve bir arada yaşama kültürü sayesinde sosyal ve kültürel yaşantı yönünden tam bir bütünlük arz eden bir hava oluşturmayı başarmışlardır. Karadeniz'den Hazar'a kadar uzanan yüksek dağ vadileri ve verimli nehir boylarında ortak müzik, oyunlar ve giysilerden oluşan bir kültür evreni bütün Kafkasyalıların ortak malı olarak vücuda gelmiştir (Caferoğlu 1983: 44-45).

Farklılıkların çatışmaya dönüşmeden bir arada yaşama imkânı bulduğu Kafkaslar kültür diplomasisinin ilginç bir örneği olarak dikkatleri kendi üzerinde toplamayı başarmıştır. 21. Yüzyılda küresel dünya sistemleri içinde kültür ve sanat devletlerin sınırlarını aşan bir etkiye sahiptir. Öyle ki ulus devletler kültürün bu etkisinden faydalanmak adına "kültür diplomasisi" ile ilgileniyor ve bu konuda geniş bir literatür oluşmaya başlıyor. Kültürel diplomasi, devletlerin "yumuşak iktidar" kullanmaları için potansiyel bir araç olarak büyük ilgi görüyor (bkz. Clarke: 147-163). Hem yabancı kamuoyunu etkileme hem de toplumlar arasında daha güçlü ve etkin iletişim kanalları oluşturma adına kültürden istifade edilmeye çalışılıyor. Sınırları aşan ideolojik ve kültürel faktörler artık milletlerin birbiriyle daha kolay ve hızlı biçimde temas etmelerini sağlıyor. Küreselleşen dünya sistemi içinde ülkeler arasındaki sınırların yavaş yavaş ortadan kalkması bizi farklı kültürlerle karşı daha duyarlı olmaya, kültürel sınırlarımızı ise daha geniş tutmaya mecbur bırakıyor. Artık kültürel sınırlarımız, ülkelerimizin coğrafi sınırlarının çok daha ötesine uzanabiliyor. Kültür, bireyin toplumun

bir üyesi olarak iletişim kurmasına, belirli davranışları ve olayları yorumlamasına ve değerlendirmesine yardımcı olan değerler fikirler ve semboller dizisi olarak iletişim imkânı için bir zemin sağlıyor. Bu bazen kültürel etkileşim yoluyla oluyor bazen de tarihsel ve kültürel bir havzanın ortak bir dünyasını paylaşmaktan kaynaklanıyor. Bu açıdan Kafkasya hem bizim kültür coğrafyamızın ortak adıdır hem de bizi Orta Asya'da bulunan Türk devletlerine bağlayan geçiş hattıdır.

Kafkasya ile Türkiye arasında kurulacak köprüler kültürel bir sinerji yaratacaktır. Zira kültürler arasındaki iletişim ve etkileşim tek tek ülkelerin elde ettiğinden daha fazla başarıyı ve üretimi getirecektir. Özellikle aynı tarihsel ve kültürel havzayı paylaşan ülkelerin birbirleriyle iletişimi bölgede daha büyük bir sinerjinin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Moran ve Harris önemle vurguladığı gibi: "Her bir kültürün, kültürler arası etkileşimde yalnız başına sağlayabileceği faydadan çok daha fazla faydaya sahip olması mümkündür (Moran 1982: 3)."

Kafkasya'da bulunan Türk ve Müslüman toplulukları ile Türkiye'nin ortak dil, din, kültür ve soy birliği bağlantısı olması bu işbirliği için oldukça elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Brzezinski, (ABD Ulusal Güvenlik eski danışmanı) Büyük Satranç Tahtası kitabında, 21'inci Yüzyılda en büyük mücadelenin Asya'da yapılacağını belirterek, "Avrasya, dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtasıdır, demektedir. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve geçiş güzergâhı olması nedeniyle Kafkasya Bölgesi bu satranç tahtasında önemli bir hamle yeridir. ABD'li bilim adamı Hungtington; kültürleri ayıran iki fay hattı belirtmiştir. Bunlardan ikincisi olan ve medeniyetler çatışmasının yaşanabileceği ileri sürülen fay hattı, bu bölgede bulunmaktadır. Kafkasya bir bütün olarak ele alındığında, dünyada çok az bölgede bulunan doğal zenginliklere sahiptir. Hem kendisi münhasıran zengin bir petrol havzasıdır ve hem de Basra Körfezini kontrol eden stratejik bir konuma sahiptir (Can 1996: 209).

Küreselleşme tartışmaları içinde kültür, ekonomik organizasyonlar kadar önemli yer tutar. Kültürün toplumları farklılaştırması, ulusal çatışmalara sebebiyet vermesi kadar işbirliğinin sağlanması ve bölgesel sinerjinin oluşturulmasındaki olumlu katkısını da unutmamak gerekir. Bu yüzden, coğrafya ile kimlik arasında çift yönlü bir etkileyen/etkilenen ilişkisi ve anlam bağı mevcuttur. Söz konusu bağdan, "jeokültür" doğar. Kimlik, belirli niteliklere sahip bir coğrafyayla karşılıklı etkileşim içerisinde kendisini kurarken, kimlikle ilişkili kültürel formlar da aynı mekânda ete, kemiğe bürünürler. Yalnızca maddi unsurlardan ibaret olmayan jeokültür, bu tezahürlerin de yardımıyla aidiyet duygusunu pekiştirir, devamlılık hissini besler ve öznenin kendini yeniden üretmesini kolaylaştırır (Okur 2011: 30). Kültür milli bir kimlik inşa ederken, kültürel derinleşme ise devletlerin sınırları dışında ortak değer ve aidiyetlerin inşasına imkân verir. Bu da gösteriyor ki, kültür, kendi başına yumuşak güç değildir, bir düşünce stratejisi altında açıkça tanımlanmış politika hedeflerine ulaşmak için kullanıldığında, yumuşak bir güç kaynağı olabilir (Ang: 367).

21'inci Yüzyılda, dünya siyasi arenasında, büyük bir rekabetin yaşanmasına neden olacak olan Kafkasya'da bölge ülkelerinin ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği kadar kültürel işbirliğini geliştirmeleri büyük önem taşımaktadır. Zira dünya sistemi büyük bir değişimin arifesinde, güç bölgelerinin kaydığını Avrupa ve ABD'nin artık küresel sistemi tek başına elinde tutamayacağı bir çağa girmektedir. Böyle bir anda

Kafkasya bölgesinde Devletlerinin Türkiye ile yeni ve ortak bir kültürel kimlik inşası dünyada güç dengelerini ciddi anlamda etkileyecektir.

Kafkasya'nın çok kültürlü ve çok etnikli yapısı kültürel işbirliği için bir olumsuzluk değildir. Çünkü Kafkasya'da uzun süredir birlikte yaşayan topluluklar, müzik, yemek ve yaşam tarzları itibariyle büyük oranda birbirine açık olmuşlardır. Ortodoks Hıristiyanlar ile Müslümanlar yıllarca süren kardeş ve dostluk ilişkisini sürdürmektedirler. Bu çalışmada Kafkasya bağlamında kültürel ve bölgesel işbirliğinin jeokültürel imkânlarını ve Türk dünyasının bu jeokültür içindeki konumunu ele almaya çalışacağız.

II. Coğrafya ve Kafkasya Jeopolitiğindeki Rolü

Kadim medeniyetlerin devlet kurulmuş yerlerindeki mücadele alanlarına baktığımızda bu mücadele alanlarının merkez üssünün Türk kültürünün hâkim olduğu büyük coğrafyalar olduklarını görürüz. Maverâun Nehir Vadisi'nde neşet eden Yenisey Orhun Vadisi'nden azim ve kararlı bir şekilde güneşi sırtına alıp, Batıya doğru yürüyen Türkler yarı yerleşik esnek devlet anlayışı içerisinde bozkır kültürünü at, demir ve beylik karakteriyle taçlandırarak bulunduğu coğrafyalara değer katarak yerleşik düzeni yeniden imar etmişlerdir. Bozkır kültürü Türkler arasındaki sosyal ve ekonomik yapıyı şekillendiren önemli bir faktördür. Türkler Fiziki şartların meydan okumasına başarıyla cevap vererek kendi bozkır kültürlerini şekillendirmişlerdir. At ve demir bu kültürün en önemli unsurlarıdır (Mandaloğlu 2014: 75-95). Bu kültürün diğer önemli bir özelliği bozkır kültürüne paralel olarak geliştirilen Türk Töresidir. Türk bozkır kültürünün en önemli özelliği kale içi, kapalı topluluklar değil açık toplumlar inşa edebilme yeteneğidir. Bu nedenle çevre kültür ve kadim medeniyetlerin hemen hemen hepsi ile münasebet kurmuşlardır. Başta tarihi komşuluğu olan Çinler, Slavlar, Grekler, Romalılar olmak üzere ne kadar kadim inanç ve kültürler varsa bunlarla temas içerisinde olmuşlardır. Geleneksel Gök Tanrı inancının imkanları dahilinde kurmuş olduğu daha yerel kültürleri de içerisinde alarak Mete, Atamız Teoman yay çeken tüm kavimleri kendi çatısı altında, çadırım altında topladım diyebilerek aslında bahsedilen egemenliğin ve küresel anlayışın bir çeşitlilikle mümkün olabileceğinin de sözcülüğünü yapmıştır.

Bütün bu coğrafyalar içerisinde baktığımızda bu kıtalarda 20 - 90 Doğu boylamları ile 33 - 65 Kuzey enlemleri arasında 12 milyon kilometrekarelik Türk Dünyası diye adlandırılan coğrafya, Türk kültürünün bu manada yeşerdiği alan olmuştur. Henüz ABD keşfedilmemişken, henüz daha Astrogotlar, Vizigotlar kentler kendi içerisinde İngilizceyi neşet edip Büyük Britanya'yi oluşturmamışken Bengü taşlar üzerinden Türkçe'nin edebi metinlerini ortaya koymuştur.

Ayrıca Asya, Avrupa, Afrika kıtalarının toplam 80 milyon kilometrekarelik coğrafyasının neredeyse üçte ikisini de bu bahsetmiş olduğumuz kültürel yeşertmeye vesile olmuştur. Hazar Vadisi kültürel yeşerme ve insanlığın kültürel bereketi açısından vadi oluşturmaya, kültür üretmeye, medeniyet üretmeye müsait mümbit bir alandır. İnsanlar yetiştikleri coğrafyanın yüzey şekli, bitki örtüsü ve iklim koşullarına bağlı bazı ruhî ve fizikî özellikler kazanırken insanı anlatan edebiyat, sanat ve kültür de yeşerdiği bölgenin coğrafi koordinatlarına bağlı olarak bazı özellikler taşır. Uygarlıkları, tarihini mekânları üzerinden okumanın mümkün olduğunu belirten Fernand Braudel coğrafyayı toplumun mekân aracılığı ile incelenmesi olarak tanımlar ve sosyal bilimlerin merkezinde coğrafyanın yer aldığını düşünür (Kızılcılık 2006: 146). Tabiat şartlarına

bağlı olarak yerleşim merkezlerini belirleyen, ekonomik hayatı yönlendiren; tarihî gelişmelerde önemli bir rol oynayan coğrafyanın zorluğu kültürel iletişimi de mümkün kılar. Denizin insana sunduğu koşullar ile sarp dağlık alanların sunduğu koşullar farklılaşırken bu bölgelerde yaşayan insanların düşünme biçimi, söz varlığı, duyuş tarzı da birbirinden farklılıklar göstermektedir. Mekân, içine yaşayanlar tarafından algılanan ve değerlendirilen ufuk ve düzlemdir. İnsan bir mekân ve ufuk bağlamında düşünür, duygularını terennüm eder. Şiir ve müzik bir mekânın içinde kendine hayat bulur. Kafkas jeopolitiğide Kafkasya'nın coğrafi mekânlarında kendine farklı ve renkli bir yer bulabilmiştir. Kafkaslarda da; Kuzey ve Güney Kafkaslara baktığımızda kültürel oluşumda şehirleşmenin ve medeniyet üretmenin yerleşik düzen açısından fırsatı Güney Kafkaslarda iken kuzeyde ve yüksek rakımlı tepelerde var olan kültürel çeşitlilik ile beraber Türk kültür havzasında yeşermiş ve birlikte ayniliğini idrak etmiş etnik kimlikleri ve dilleri farklı olsa da Kafkaslılık üst kimliği ile bir arada hareket edebilen birde kütle oluşmuştur.

III. İslam ve Kafkasya Jeopolitiği

İslamiyet Kafkasya'ya 8. yüzyılda Ebu-Müslim Horasani'nin önderliğindeki Arapların Hazar Türklerine saldırmaları ve bölgenin bir kısmını fethetmeleriyle girmiştir. Bir müddet Arap ordularına karşı koyan ve onları geri püskürten Hazar Türkleri İslamiyet'in Kafkasya'ya ve Kafkasya üzerinden Doğu Avrupa'ya yayılmasını engellemişlerdir. Bazı Müslüman Arap gruplarının Dağıstan'da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başladı. Lezgilerin bir kısmı 8. yüzyılda Müslüman olmaya başlar. Bunu 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Dargılar izler. Çeçenlerin bir kısmı ise 10-11. yüzyıllarda Müslüman olmuşlardır (Tavkul 1998: 43-46). Kafkasya bölgesi sadece istila ve göç için seçilmiş bir yer değil, aynı zamanda İslam'ın Hristiyanlarla karşı karşıya geldiği bir bölgedir. Bu yüzden Selçuklu Sultanları Kafkasya'nın fethine ve İslamlaşmasına özel önem göstermişlerdir.

Osman Turan'ın bir Gürcü kaynağından aktardığı şu bilgiler Türkler için Kafkasya'nın önemini anlatmaktadır: "Türkler Tiflis'ten Berdeo'ya kadar bu güzel yerlerde çadırlarını kurmuşlardı. At, deve ve koyunlar sayısızdı. Onlar buralarda çok güzel bir hayat sürüyor; avlanıyor, eğleniyor, dinleniyor ve hiçbir mahrumiyet görmeden yaşıyorlardı. Şehirlerde ticaret yapıyor, bu esnada da Ermeni ve Gürcü memleketlerine giriyor; birçok esir ve ganimet elde ederek dönüyorlardı. Bahar mevsiminde yaylalara çıkıyorlardı. Türkler dünyanın her tarafından sanki bu memlekete randevu verip buralara geliyorlardı. Sultan da dahil kimse onların buralardan çıkaramaz ve kendilerine zarar veremezdi (Turan 1995: 38)."

13.yy'ın ilk yarısının ortaların da, özellikle Arran'daki Türk nüfusu çok oldukça artmıştır. Bölgenin Türkleşmesi demek aslında İslam'ın bölgeye Türkler aracılığıyla yayılması anlamına geliyordu. Türkleşmenin ilk aşamaları kuzeyde (Şirvan hariç) XI. yy 'da, uçlarda ve sonra güneyde ise XII. yy 'da başlamıştır (Golden: 2002: 189). Artık bu yüzyılın sonunda İran, Azerbaycan, Suriye ve Mezopotamya'da çok sayıda Türkçe konuşan aşiretlerin bulunduğundan bahsedilmektedir. "Selçuklular Kafkasları fethettikleri zaman, orada yaşayan ve çok değişik etnik yapıya sahip bir halk kitlesinin kısa zamanda Türk kültürüne adapte olmaları, Türklerin hakimiyetini benimsediklerinin,

İslamiyet'in ve özellikle Selçuklu Türklerinin gösterdiği toleransın büyük etkisi bulunduğunu kabul etmek gerekir" (Kienitz 1986: 279-290), diyen F. K. Kienitz Türklerin Kafkasya jeopolitiğinde oynadığı rolü ortaya koymaktadır.

Kafkaslar ve bu manada Türk kültürünün hakim olduğu önemli coğrafyalar, bunların ince işçiliği siyasal bir akılla ciddi üreten ekonomik programlarla beraber organize edildiği toprak olmuştur. Kafkasya'nın İslamlaşmasında özellikle iki mezhebin ve tasavvuf kültürünün önemli bir rolü bulunmaktadır. Dağıstanlılar ve Çeçenler Şafii, kuzeyden gelen Türk-Tatarlar tarafından İslamlaştırılan; Adigey, Osetin, Abazalar ise Hanefi'dir (Devlet 1998: 227-228). Kafkasya'da İslâm'ın bir din ve hayat tarzı olarak yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer unsur ise, tasavvuf kültürü olmuştur. Sovyetlerin komünizm propagandasına ve ateizmi yaymak için dini hayat üzerindeki baskılara rağmen İslam'ın inanç boyutuyla korunmasını da bu kültür sağlamıştır.

Kafkasya, tarikatların en sağlam bir şekilde yerleştikleri, Müslüman toplumun sosyal ve siyasî hayatında en büyük rolü oynadığı bir bölgedir. Kafkasya'da Kâdiriyye ve Nakşibendiye tarikatları yaygın olup, diğerleri bu ikisi içerisinde erimişlerdir. Bu iki tarikattan Nakşibendiyye, XVIII. yüzyılın sonunda bilhassa Dağıstan'la Çeçenistan'da, Kâdiriyye ise XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ile Kuzey Dağıstan'daki bazı küçük topluluklar arasında yaygındır. Bu iki tarikata Güney Kafkasya'da etkili olan ve tarikat anlayışının Kuzey Kafkasya'da yaygınlaşmasına köprü vazifesi gören Halvetiyye'yi de katmak mümkündür.

Kafkasya'da tarikatların kendilerine has bazı özellikleri vardır. Tarikatlar Çeçen, İnguş ve Dağıstan kavimlerinde çok iyi bir şekilde korunmuş olan millî geleneklerle, örf ve âdetlerle sıkı bir ilişki içindedirler. Nakşibendiyye tarikatının öncüsü sayılan, Türkistan Piri Ahmet Yesevi'nin kurduğu Yeseviyye tarikatının müritleri arasında Azerbaycanlı sufilerin varlığı unutulmamalıdır. XIII. Asırda Türk dünyasında yayılma imkânı bulan Yeseviliği Azerbaycan'a ilk defa Afşar Baba'nın getirdiği söylenmiştir. Evliya Çelebi onun Niyazabad şehrinde türbesi ve tekkesi olduğunu ve her gün yüzlerce insan tarafından ziyaret edildiğini söyler. Anadolu'ya giderek Bursa şehrinde yaşamış olan Ahmed Yesevi'nin halifelerinden Geyikli Baba da Azerbaycanlıdır (Daha geniş bilgi için bkz. Rıhtım 2009a: 33-60).

Dolayısıyla Anadolu ile Azerbaycan'ı Kafkasya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan Hanefi-Şafii ve Yesevi-Nakşi-Kadiri köprülerin tarihi çok köklü ve güçlüdür. Körfezden gelen radikal-sert ve katı din yorumuna karşı bu kültürü yeniden bu coğrafyada derinleştirmek toplumsal barışa ve işbirliğine büyük katkı sağlayacaktır. Kültürleri ve medeniyetlerin, tarih boyunca devletlerarasındaki varlık mücadelesinde önemli bir araç olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Kültürel farklılıkların önemli bir ayrışma ve çatışma hattı oluşturmaya başladığı, mezhebi, dini ve etnik çatışmaların sürekli kışkırtıldığı çağımızda kültürel işbirliği çok daha önemli hale gelmiştir.

Bu tarihi arka planın içerisinde özellikle 18. asırdan sonraki uygulamalar ve Osmanlı'nın misyon olarak bu bölgeleri kendisine İslamlaştırma mücadelesi içerisinde bir coğrafya, bir alan olarak görmesi ile başlayan süreçte önemli dini tasavvufi akımlar bölgede misyon üstlenmeye başlamıştır ve Tasavvuf kültürü bu bölgede dinin kültürle ve yaşam tarzıyla bütünleşmesine önemli katkılar vermiştir. Bu kapsamda özellikle Nadir Devlet hocayı da saygıyla anarak tarihi gelişim içerisinde Kafkas toplumlarını

sosyal psikolojik ve kültürel özellikleri üzerine yine böyle bir vesileyle 1998 yılında yapmış olduğu bir bildirisinde şu ifadeleri kullanıyor: “Dağıstanlılar ve Çeçenler Şâfiî kuzeyden gelen Türk Tatarlar tarafından İslamlaştırılan Adigey, Osetin, Abazalar ise Hanefidir. Kafkasya'da İslam'ın bir din ve hayat tarzı olarak yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer unsur, tasavvuf kültürüdür (Devlet 1998: 228).” Sovyetlerin komünizm propagandası ve ateizmi yaymak için dini hayat üzerindeki baskılarına rağmen İslam'ın inanç boyutlarıyla korunması da bu kültürü sağlamıştır. Bu kapsamda iki tarikat, özellikle Nakşibendi'ye 18. Yüzyılın sonunda bilhassa Dağıstanla Çeçenistan'da Kadiriye ise 19 yüzyılın ikinci yarısında özellikle Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ile Kuzey Dağıstan'da ki bazı küçük topluluklar arasında yaygındır. Bu iki tarikat Güney Kafkasya'da etkili olan ve tarikat anlayışının Kuzey Kafkasya'da yaygınlaşmasına köprü vazifesi gören Halvetiye'yi de katmak mümkündür. Kafkasya'da tarikatların kendilerine has bazı özellikleri vardır. Çeçen - İnguş Dağıstan kavimlerinde çok iyi bir şekilde korunmuş olan milli gelenekler, örf ve adetlerle Bu anlayış birbiri ile bütünleşmiştir. Özellikle Nakşibendiye tarikatının öncüsü sayılan Türkistan Piri Ahmet Yesevi'nin kurduğu, Yesevi tarikatının müritleri arasında Azerbaycanlı sofilerin varlığı unutulmamalıdır.

13. asırda Türk dünyasında yayılma imkânı bulan Yeseviliği Azerbaycan'a ilk defa Avşar Babanın getirdiği söylenmektedir. Evliya Çelebi onun Niyazabat şehrinde türbesi ve tekkesi olduğunu ve her gün yüzlerce insan tarafından da ziyaret ettiğini Seyahatname'sinde geçirir. Anadolu'ya giderek Bursa şehrinde yaşamış olan Yesevi halifelerinden Geyikli Baba da yine Azerbaycanlıdır (bkz. Rihtim 2010: 102-111). Dolayısıyla Anadolu ile Azerbaycan'ı Kafkasya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan Hanefi, Şâfi, Yesevi, Nakşibendi ve Kadiri köprülerinin tarihi çok köklü ve güçlüdür kuzeyden gelen radikal sert ve katı din yorumuna karşı bu kültür yeniden bu coğrafyada derinleştirmek toplumsal barışa ve işbirliğine büyük katkı sağlayacaktır.

Yetmiş yıl gibi uzun bir dönem Sovyet egemenliğinde kalan Müslüman toplumların yeniden dine adapte olmaları zorlu bir süreci de beraberinde getirdi. Geçen bu süre bölge ülkelerinde din alanında önemli bir boşluk doğurdu. Sovyet işgali esnasında Orta Asya'dan Afganistan Savaşı'na (1979-1989) katılanların geri dönmesi ile bölgede kuvvet kazanmaya başlamıştır. 1980'lerin başında din üzerindeki devlet baskısının sona ermesi bölgedeki misyoner faaliyetleri daha kolay hale getirmiştir. Selefi ve Vehhabi toplulukların üyelerinin sağlam yaşam tarzı, kardeşlik ruhu, belirtilen düşüncelerin cazipliği ve sadeliği çoğu kişinin ilgisini çekmiştir. Vahabi ideolojisinin gelişmesinin nedenleri arasında halkın ekonomik açıdan yoksullaşmasının bu yönelimlerin artmasındaki etkisi göz ardı edilmez. Selefi-Vehhabi vaizleri çağdaş Kuzey Kafkasya toplumunda bulunan bu tür olumsuz durumları yoğun bir şekilde eleştirerek, İslam dininde gösterilen kardeşlik ve sosyal adalet ilkelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, derhal ve tüm metotlardan yararlanarak, toplumdaki eksiklikleri gidermek amacıyla şeriat düzeni oluşturmak istemişlerdir. Bütün bu nedenler, Kuzey Kafkasya'da Selefi-Vehhabi topluluklarının kendine özgü sosyal altyapısını oluşturmaktadır. Bölgedeki Vehhabi hareketinin önemli bir kısmını, öncelikle toplumsal yaşama yeterince uyum sağlamamış gençler oluşturmaktadır. Kuzey Kafkasya'nın bütününde otuz yaşını doldurmamış nüfusun % 70'i günümüzde işsizdir. Vehhabiliğin geniş bir şekilde yayıldığı Dağıstan Cumhuriyeti'nde 18-28 arasındaki yaş

grubundan olan gençlerin yaklaşık % 60'ı işsizdir (Yarlıkapov 2001: 207). Genç işsizliğin radikalleşmedeki riskleri düşünüldüğünde Kafkasya ile kurulacak kültürel ve ekonomik işbirliğinin bölge barışı açısından önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Özellikle bu kapsamda günümüz dünya siyasetinde meydan okuyucular geldiğimiz zaman itibariyle Kafkasları özellikle Asya'yı tanımlarken Amerika güvenlik danışmanlığı yapmış Brzezinski "Büyük Satranç Tahtası" kitabında 21. yüzyılın en büyük mücadele alanının Asya'da olacağını ve Asya dünya egemenliği için mücadelenin yapıldığı satranç tahtası hükmünde olacaktır iddiasını boşa kullanmamıştır. Kafkasya'da bu satranç tahtasında çok önemli bir hamle pozisyonu görecektir. Bu hamle pozisyonu görmeyi sadece doğal kaynaklar, rezervler, petrol gaz gibi kavramlarla görüyor olsalar da burada daha farklı bir alanla belki onların görmediği bizim görüp ortaya çıkarmamız gereken bir rezerv vardır ki bu; Asya topraklarında özellikle Kafkaslardaki özgürlüğü, bireyi farklılıkları bir arada yaşama kültürünü canlandıran bozulmamış kültürel mükteşebatımızdır. Bu kapsamda doğal bir perde halinde kendisini dünyaya kapatan Özbekistan'ın bugün son 30 yıl içerisinde yaşananlardan sonra yeniden kendisini açmaya başlaması adeta hem Türk Dünyasını hem Türkiye'ye hem genel anlamda bir nefes alma verme rezervi gibidir diyor bazı düşünürler bazı konuyu takip eden arkadaşlar ben de ona katılıyorum. Kafkasların ve özellikle bu coğrafyanın genel anlamda ki insan rezervli, kültür rezervli, insanlığa ait yaşama pratiklerine ait tecrübeleri de insanlığa yeni bir söz söyleme potansiyeline sahiptir.

Dünyanın küreselleşmesi alt kimliklerin kaybına değil daha çok konuşulur ve görünür olmasına yol açtı. Berlin duvarının yıkılışını barışın ve özgürlüğün gelişi olarak selamlayan dünya iç savaşlardan kurtulamıyor. Dünyanın farklı kültür, etnik ve dini çoğulculuk örneği coğrafyalar hızla iç savaşlara savruluyor. Balkanlar ve Suriye bunun en son örneğini oluşturuyor. Küreselleşme farklı kültür ve inanç topluluklarını bir araya getirmeyi ve bir arada yaşatmayı başaramadı. Dünyada genel bir güvenlik sorunu ve aşırılaşma olgusundan bahsetmek mümkün gözüküyor. Uygarlıkların büyük bir krizine doğru mu gidiyoruz diye sormadan yapamıyoruz. Tüm bunları yeniden düşünmek adına Türklerin tarihte farklı kültür ve coğrafyalarda uzun süreli hâkimiyetlerini hatırlamakta fayda var. Nasıl oluyordu, Kafkasya, Asya, Anadolu ve Balkanlarda hâkimiyet süren Türklerin coğrafyalarında bu kadar farklı etnik, dini ve kültürel çeşitlilik kalıcı olarak korunabilmiştir. Sanırım bunun nedeni Türklerin oldukça esnek, farklılıklara saygılı ve İslam'ı yaşayış biçimlerinde gizlidir. Uyumu tekipleşme olarak anlamayan Türkler tıpkı kilimlerine yansıttıkları motiflerde olduğu gibi uyumu farklılıkların bir arada var olma iradesi olarak anlamışlardır.

Unutmamalıyız ki, Soğuk savaş sonrası küresel sistemin nasıl şekilleneceği konusundaki rekabet henüz bitmemiştir. Dünya yeniden kuruluyorken önümüze çıkan bu fırsatı değerlendirmek ve Kafkasya'nın güvenlik ve iç meselelerini çözmek için kalıcı ve kurumsal işbirliği zorunludur. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması ile dünya hem çok kutuplu hale gelmekte hem de bölgesel güç merkezleri oluşmaktadır. Kafkasya bu güç merkezlerinin ve bölgesel güç merkezinin ana merkez kaç kuvveti olmaya aday bir coğrafyadır. Bakü ve Ankara merkezli büyük ve bütünlük bir Kafkasya işbirliği komitesi ve bunun dil, fikir ve iş ayakları üzerine kalıcı kurumsal inşası dünya siteminde bizleri daha güçlü ve sözü dinlenir konuma

getirecektir. Kafkasya Türklerin uyum ve bir arada yaşama tecrübesinin bir örneği olarak yeniden tarih sahnesindeki yerini almalıdır.

IV. Sonuç

S.S.C.B.'nin dağılmasından sonra dünyanın en önemli cazibe merkezlerinden biri haline gelmeye başlayan Orta Asya, Avrasyacı hegemonya teorilerinin en popüler nesnesi haline gelmiştir. Orta Asya üzerindeki güç mücadeleleri, son iki yüzyılda birçok jeopolitik kuramın kesiştiği ana konulardan biridir. Jeopolitiğin kurucusu olarak kabul edilen Sir Halford J. Mackinder, merkezi bölge (Heartland) olarak adlandırdığı Türkistan'dan Z. Brzezinski Ortadoğu, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarına ve bu kaynakların ulaştırma hatlarını içinde bulunduran coğrafi bölgeyi Avrasya'nın çatışma alanı olarak tanımlamasına kadar birçok jeopolitik tasarıma konu olmuştur.

Batılı jeopolitik tasarımlar Orta Asya ve Kafkasya'yı çatışma bölgeleri olarak tanımlamanı yanında böyle olmasını arzu ettiklerini de söyleyebiliriz. Bunun önlenmesinin yolu bölgede kurulacak güçlü köprülere bağlıdır. Bunun için acilen üç sahanın ihmal edilmemesi gerekir. Birincisi dil birliği, ikincisi ortak bir dünya kurmak için gerekli olan inanç ve akide birliği ve üçüncüsü güvenlik. Bir ortak dünya tasavvurundan bahsetmek için ortak bir kültür dünyasını inşa etmeliyiz. Bunun için de Felsefeden Tasavvufa, Matematikten Tıbbı, Siyasetten güvenliğe ilim ve düşün hayatımızın ortak metinlerini ve kurucu ilkelerini oluşturmamız gerekiyor. Merhum Gaspıralı'nın dediği gibi zaman "dilde fikirde işte birlik" zamanıdır. Kafkasya'nın sadece duygusal değil maddi ve kültürel işbirliğini kalıcı ve kapsayıcı kurumsal işbirliğine çevirmek yalnızca bölgeyi değil dünyayı da değiştirecektir.

KAYNAKLAR

ANG, I., Yudhishtir, R. I. ve Mar, P. "Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?", *International Journal of Cultural Policy*, sayı: 21:4.

CAFEROĞLU, Ahmet (1983). **Türk Kavimleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

CLARKE, David. "Theorising the role of cultural products in cultural diplomacy from a Cultural Studies perspective", *International Journal of Cultural Policy*, sayı: 22-2, ss. 147-163.

DEVLET, Nadir (1998). "Tarihi gelişim içinde Kafkas Toplumlarının Sosyo-Psikolojik ve Kültürel Özellikleri, Bunlar Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadeleleri ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Sosyo-Psikolojik Kültürel Politika ve Etkinlikler", Kafkaslar, Ortadoğu ve Avrasya Perspektifinde, **Türkiye'nin Önemi Sempozyumu**, 28-29 Nisan 1998, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

GOLDEN, Peter. B. (2002). **Türk Halkları Tarihine Giriş**, çev. Osman Karatay, Ankara.

GÖKÇE, Cemal (1979). **Kafkasya Ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1993). **Osmanlılar'ın Kafkasya Ellerin Fethi (1451-1590)**, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KIZILÇELİK, Sezgin (2006). "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", **Sosyoloji ve Coğrafya Yıllığı** - Kitap 15, Kızıl Elma Yayınları, İstanbul.

KİENİTZ, F.K. (1986). "Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", **Bellekten**, C.I sayı 196.

MANDALOĞLU, Mehmet (2014). "Bozkır Türklerinde Ekonominin Hayvancılık Ve Tarıma Dayalı Olarak Değerlendirilmesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt.3, Sayı:1.

MORAN, T. R. and Harris, P. R. (1982), Managing Cultural Synergy, **Gulf Publishing Company**, New York.

OKUR, Mehmet Akif (2011). **Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak**, Ankara.

RIHTIM, Mehmet (2009). "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler", **Avrasya Etüdler**, 35/2009-1.

RIHTIM, Mehmet (2010). "Azerbaycan Tasavvuf Tarihinde İlk Sufiler (VIII-XI. Asırlar)", **Journal of Qafqaz University**, Sayı 29, s. 102-111.

SÖNMEZ, Can (1996). "Jeopolitik Açından Kafkasya", **Avrasya Dosyası**, Rusya-Kafkasya Özel, Cilt:3, Sayı:4, Kış.

TAVKUL, Ufuk (1998). İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", **Kırım Dergisi**, 7 (25), s.43-46.

TURAN, Osman (1995). Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

YARLIKAPOV, A.A. (2001). Kuzey Kafkasya'da Köktendincilik Ve Vahabilik Sorunu, **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Kış, Cilt: 6, Sayı: 4.